

HZ. ALİ'NİN İLK DÖNEM SİYASİ HADİSELERDEKİ ROLÜ

Adem APAK*

ROLE OF ALI IN THE POLITIC EVENTS OF THE EARLY ISLAMIC PERIOD

Ali, one of the first Muslims acted important role in the period of early Islamic history. Due to fact that he is one of the Prophet's nearest relatives he claimed to be caliph, but he failed for this goal. Henceforth his tribe Hashimites paid homage to the first caliph lately. Both in the political activities of the periods of Abu Bakr and Omar, Ali generally remained out of politic area. Then he became one of the candidates of caliph in Council (Shura) formed by Omar, but Muslims preferred Uthman, not him. He was elected caliph after Uthmans murdered by the rebellions. As soon as he started his duty he faced to difficult politic problems. First, all Muslim leaders did not pay him homage. Second, Aisha, Talha and Zubeyr collected his contraries in Mecca and Basra. And Muawiya, the governer of Damascus, began to call all Muslims to take revenge of Utman and to incite them against Ali, and declared that he did not accept him as caliph. All his attempts to solve these internal problems failed. At the end he was murdered by the Kharicites coming out his army.

GİRİŞ

Hiz. Ali hem Müslümanlardan hem de tebliğ döneminin ileri gelen şahsiyetlerinden birisidir. İslâm tarihinin başlangıcından itibaren bir çok önemli hadisede rol oynamıştır. Onun İslâm tarihinde öne çıkmasının asıl sebebi siyasî kişiliğidir. Gerek Hiz. Peygamber (sav) dönemindeki, gerekse daha sonraki siyasî faaliyetleri, Hiz. Ali'nin tarihî kişiliğinden koparılarak onun çok farklı bir şahsiyet haline getirilmesine sebep olmuştur. Nitekim vefatından sonra ortaya çıkan fırka, mezhep ve tarikatlar varlıklarını, düşünce ve prensiplerini onun şahsiyeti üzerine bina etmişlerdir. Hatta onun kişiliği, görüşleri ve siyasî konumu Şia'da olduğu gibi inanç esaslarının bir parçası haline getirilmiştir. Ayrıca Hiz. Ali'nin halifeliği döneminde gerçekleşen Cemel, Siffin, Nehrevan gibi savaşlar, on binlerce müslümanın birbirini öldürmesine sebep olduğu için, insanların muhayyilesinde büyük tahribat meydana getirmiş, aynı zamanda bu olaylar itikadî ve siyasî fırkaların görüşlerinin (büyük günah meselesi gibi) ortaya çıkmasında referans kaynağı kabul edilmiştir. Bu sebeple Hiz. Ali'nin şahit olduğu hadiseleri sıradan tarih konuları olarak görmemek gerekir.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de Hiz. Ali, bir ashâb önderi, ilim ve hâl ehli

*Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. ademapak@hotmail.com

olmasının yanında siyasî tarafıyla öne çıkmaktadır. Daha doğrusu onun diğer bütün yönleri siyasî kimliği üzerine konumlandırılmaktadır. Ayrıca Hz. Ali'nin faaliyetleriyle ilgili ileri sürülen fikirler, genelde analitik olarak değil, kategorik olarak değerlendirilmekte, buna göre Hz. Ali hakkında methedici kanaat ifade edenler Şülikle itham edilmekte, onun icraatlarıyla ilgili tenkidî mahiyette fikir beyan edenler ise Ehl-i Beyt düşmanı veya Emevîci olmakla suçlanmaktadırlar. Bazen de bu konularla ilgili görüş beyanları ashâba "saygısızlık" olarak kabul edilmektedir. Özetle dönem hadiseleri, Hz. Ali ile Muaviye'den hangisinin haklı olduğu şeklinde ilmî ve fikrî açıdan çok basit sayılabilecek bir çerçevede değerlendirilmekte, bu durumda kendisini hüküm vermek durumunda görenler, hüküm verdikleri zaman bunun vicdanî sıkıntısını yaşamakta, böyle hâle düşmek istemeyenler ise, ilk dönem hadiselerinin irdelenmesinin doğru/caiz olmadığını söyleyerek, tarihte gerçekleştiği apaçık bilinen hadiseleri yok saymayı tercih etmekte ve kendilerine göre "imanlarını kurtardıklarını" düşünmektedirler. Siyasî hadiselerdeki şahıs ve olaylar hakkında kendilerini mutlaka müspet fikir beyan etmek zorunda hissedenler ise, olaylara müdahil olan Müslümanlar'ı temize (!) çıkarma gayretiyle/gayesiyle "O da haklıdır, bu da haklıdır/o da doğrudur bu da doğrudur" gibi birbirini nakzeden kanaatler ortaya koymakta, hatta vakıayı siyasî zeminden çıkarıp dinî alana çekerek, olaylarda hatalı olanların da neticede "içtihat hatası" yapmaları sebebiyle sevap (bir sevap) kazandıklarını ileri sürmektedirler. Tabiatıyla böyle bir bakış açısının, bahis konusu dönemde meydana gelen hadiselerin doğru anlaşılması ve değerlendirilmesine katkısının olamayacağı açıktır. Zira böyle bir faaliyet, olayların tasvir ve tavsifine değil, kahramanlarının ne kadar sevap kazandıklarının tespiti ameliyesine dönüşmektedir ki, bunun pratik olarak hiçbir faydası yoktur ve böyle bir anlayışın ilmî açıdan izah edilmesi mümkün değildir.

Kanaatimize göre bütün bunların yerine ilk dönem hadiselerinin ve hadiselere doğrudan veya dolaylı müdahil olan şahısların rollerinin hissî bakış açısı yerine akli plânda ortaya konulup değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Başka bir ifadeyle, İslâm tarihinin ilk dönem hadiselerini Hz. Hüseyin'e ağlamak, ya da Yezid'i/Ubeydullah b. Ziyad'i tekfir etmek şeklindeki ifrat ve tefritten kurtarmak, olayları olduğu gibi anlamaya çalışmak, nihayetinde daha soğukkanlı yorum ve değerlendirmelerde bulunmak gerekir. Zira tarih ağlamak veya tahkir/tekfir etmek, teselli bulmak veya psikolojik tatmin sağlamak amacıyla okunmaz, okunmamalıdır; tarih ancak anlamak için okunursa o zaman yol gösterici olur.

Bu çalışmada Hz. Ali'nin özellikle Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra gerçekleşen siyasî hadiselerdeki rolü ele alınacaktır. Öncelikle ilk halife seçimindeki tavrı ve kendi hilafetine kadar geçen olaylardaki yeri üzerinde durulacak, bu bahiste bilhassa Hz. Osman dönemi siyasî hadiselerindeki konumu tespit edilecek, daha sonra da onun halifeliğindeki siyasî faaliyetlerine geçilecektir. Bu kısmın en önemli konusu ise Hz. Ali ile Muaviye arasındaki siyasî rekabet ve sonuçları olacaktır.

A. İLK ÜÇ HALİFE DÖNEMİNDE HZ. ALİ

Müslümanlar'ın, Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra karşılaştıkları ilk önemli problem hilâfet meselesidir. Bu konu sadece ilk halifenin seçimi olarak görülmemiş, daha sonra ortaya çıkan siyaset teorilerinin referans kaynağı, itikadî ve siyasî mezheplerin ana konularından biri olarak değerlendirilmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından ashâb ileri gelenleri ve yakın akraba-

ları onun techiz ve tekfini için Hz. Aişe'nin evinde toplandıkları esnada Ensâr, anı bir girişimle kendi aralarından bir halife seçme teşebbüsünde bulunmuştur.¹ Durumu haber alan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ebû Ubeyde bir grup Muhâcir'le birlikte derhal toplantı yerine gitmişler², yapılan uzun müzakerelerden sonra Hz. Ebû Bekir halife seçilmiştir.³

Benî Saide görüşmelerinde halifelğin Kureys'e ait olduğu hususu, Ensâr tarafından kabul edilip biat gerçekleştirildikten sonra, yönetim problemi bu defa Muhâcirler arasına taşınmıştır. Kureys içinde özellikle de Hâşimîler, halifeye karşı itirazlarını dile getirmişlerdir. Çünkü onlar, sahip oldukları siyasî, içtimaî ve dinî konum sebebiyle hilâfetin kendilerine ait olması gerektiği, bu makama layık tek kişinin Hz. Ali olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴

Halifelğin Hâşimîlerin hakkı olduğu hususu daha önce bu aile ileri gelenleri arasında görüşülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) vefatından önce Abbas, gelecekte idarenin kimin elinde olacağını Allah Rasûlü'ne (sav) sorması için Hz. Ali'ye tavsiyede bulununca, ondan "Vallahi biz bunu Rasûlüllah'a sorduğumuzda, o da bizi bundan men edecek olursa, artık ondan sonra halk bu işi bize hiç vermez" cevabı almıştır.⁵ Aynı şekilde kaynaklarımız, Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından Abbas'ın, Hz. Ali'ye "Ey Ali, gel ben ve buradakiler sana biat edelim. İnsiyatif bizde iken bu işi yaparsak hiç kimse buna karşı çıkamaz" teklifinde bulunduğunu, buna karşılık Hz. Ali'nin "Bizim dışımızda birileri buna tamah eder mi?" şeklinde mukabele ettiğini zikrederler.⁶ Nihayet Hz. Ali, Müslümanlar'ın Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti üzerine ittifak etmelerinden sonra, kendilerinin hilâfet konusunda hak sahibi oldukları hususunu, "Bizim sana biat etmeyişimizin sebebi, senin faziletini inkâr etmek ve seninle rekabet etmek değildir. Ancak sen bu konuda bizim görüşümüzü almadın, başına buyruk davrandın. Aslında biz, Hz. Peygamber'e (sav) akraba olduğumuz için bu işte hakkımız olduğunu düşünüyorduk" sözleriyle dile getirmiştir.⁷ Bütün bunlardan dolayı Hâşimîler, genel biatın tamamlanmış olmasına rağmen Hz. Ebû Bekir'in halifelğini kolay kabullenememişlerdir ve ailenin reisi sıfatıyla Hz. Ali, ilk gün halifeye biat etmemiştir. Kaynaklarımız onun halifeye biat ettiğini kabul etmekle birlikte, biatın ne zaman gerçekleştiği konusunda farklı bilgiler aktarırlar. Rivayetlerde verilen süre genel biatın yapıldığı ikinci günden başlayıp 6 aya kadar uzamaktadır.⁸

Hz. Ebû Bekir'in hilâfetine Kureys içinde itiraz eden diğer bir aile de Hâşimîler'in amca oğulları Ümmeyyeliler'dir. Onlar arasında halifeye karşı tavır koyanlar Halid b. Said ve Ebû Süfyân'dır. Halid, Abdümenâfoğulları varken bu işi

¹ Zorlu, Cem, İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi, Konya 2002, s. 80-81.

² Vâkıdî, Kitabu'r-Ridde, (thk. Yahyâ el-Cebûrî), Beyrut 1990. s. 35; İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyâse, (thk. Tâhâ Muhammed Zeynî), I-II, Kahire 1967, I, 13; Belâzürî, Ensâb, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem 1963, 580-581. Taberî, Tarih, III, 219.

³ İbn Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafiz Şelebi), I-IV, Beyrut ts., IV, 310; İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, I-VIII, Beyrut ts., II, 269; İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 16-17; Taberî, Tarih, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-XI, Beyrut ts., III, 206.

⁴ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 18; Belâzürî, Ensâb, I, 582.

⁵ İbn Hişam, es-Sire, IV, 304; İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 245; Belâzürî, Ensâb, I, 565.

⁶ İbn Sa'd, et-Tabakât, II, 246; İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 12; Belâzürî, Ensâb, I, 583.

⁷ İbn Kuteybe, el-İmâme, I, 21; Belâzürî, Ensâb, I, 586-587.

⁸ Bu rivayetler ve değerlendirmeleri hakkında geniş bilgi için bk. Zorlu, İktidar Mücadelesi, s.184-245.

başkasının üstlenmesine razı olmaları sebebiyle Hz. Ali ve Hz. Osman'ı kınamıştır.⁹ Ebû Süfyan da "Ey Ali, Kureyş'in en zayıf kabilesinden bir adama biat ettiniz. İdarenizi Ebû Kuhâfe'nin oğluna vermekten memnun musunuz? Neden bu işi Kureyş'in en zayıf ve en küçük kabilesine bıraktınız? Vallahi istersen ona karşı bütün Kureyş'i harekete geçirir, burayı süvarilerle doldururum" diyerek onu halifeye karşı kışkırtmaya çalışmış, ancak Hz. Ali bu sözlere itibar etmediği gibi, bu göreve Ebû Bekir'i layık gördüklerini ifade etmiş, Ebû Süfyan'ı İslâm ve Müslümanlar'a düşmanlık yapmakla suçlamıştır.¹⁰

Haşimoğulları'nın, Hz. Ebû Bekir'e karşı Hz. Peygamber (sav) ile akrabalıkları sebebiyle hilâfette hak sahibi olduklarını iddia etmeleri, daha sonraları ilk iki halifeyi bu aileye karşı siyasî tedbir almaya sevk etmiş, onlar kendilerini Hz. Peygamber'in (sav) manevî mirasçısı olduklarına inanan Hâşimîler'i yönetimden uzak tutmuşlardır. Bu politikanın neticesi olarak, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri döneminde Hz. Ali de dahil olmak üzere Hâşimoğulları'na mensup bir ordu komutanı veya eyalet valisine tesadüf edilmez. Hatta bu süreçte Hz. Ali fetih hareketlerine dahi iştirak etmemiştir.¹¹ Halbuki o, Hz. Peygamber (sav) döneminin bütün askerî, siyasî ve diplomatik faaliyetlerinde aktif görev almış, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber başta olmak üzere hemen bütün büyük savaşlara iştirak etmiş, ayrıca Fedek'te Benî Sa'd'a karşı gönderilen seriyyeye (6/628) ve Yemen'e düzenlenen sefere (10/632) birlik komutanı olarak katılmıştır. Tebük seferinde ise Hz. Peygamber'in (sav) vekili sıfatıyla Medine yönetimini üstlenmiştir.¹² Ayrıca Hz. Peygamber (sav) onu Yemen'e kadî tayin etmiştir.¹³ Bütün bu idarî geçmişine ve tecrübelerine rağmen Hz. Ali, ilk iki halifenin hiçbir siyasî ve askerî hizmetinde bulunmamış, sadece onların istişare meclisinin bir üyesi sıfatıyla halife danışmanlığı yapmıştır ki bu meclis, Müslüman ileri gelenlerinin tabii üyesi oldukları bir kurul mesabesinde ve kurulun halife üzerinde bir yaptırım gücü yoktur. İlk iki halifeden özellikle Hz. Ömer Hz. Ali'nin fikhî bilgisinden istifade etmiş, ona siyasî bir statü tanımamıştır.¹⁴

Hz. Ali gerek Hz. Ebû Bekir, gerekse Hz. Ömer dönemi siyasî faaliyetlerinde genelde geri plânda kalmıştır. Ona aktif siyasetin yolunu, Hz. Ömer tarafından halife adaylarından biri olarak gösterilmesi açmıştır. Zira ölüm döşeginde yatan yaralı halife aşere-i mübeşşereden altı şahıstan birinin halifelige getirilmesini tavsiye etmiştir. Hz. Ömer bu görev için Hz. Ali ve Hz. Osman'dan başka kimsenin talip olmayacağını bizzat belirtmiş olmakla birlikte¹⁵ kendisi bunlardan herhangi birini halifelige getirmemiştir. Muhtemelen eski kabile rekabetine dönülmesi endişesi onun böyle bir karar vermesine engel olmuştur. Çünkü gerek Hz. Ali, ve Hz. Osman sahâbenin önde gelen şahısları olmakla birlikte aynı zamanda Hâşim ve Ümeyye gibi güçlü ve nüfuzlu ailelere mensuptular. Bu iki aile farklı dönemlerde Kureyş kabilesini yönetmiş, hatta onlar zaman zaman bu hususta birbirleriyle mücadeleye girişmiştir. Geçmişten gelen

⁹ Belâzürî, *Ensâb*, I, 588.

¹⁰ Belâzürî, *Ensâb*, I, 588; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 126; Taberî, *Tarih*, III, 209.

¹¹ Fiğlalı, E. Ruhi, "Ali", DİA, II, 372.

¹² Fiğlalı, E. Ruhi, "Ali", DİA, II, 371.

¹³ Kandemir, M. Yaşar, "Ali", DİA, II, 375.

¹⁴ Bu konuda bk. Bakır, Abdülhalik "Hz. Ali-Hz. Ömer Diálogo ve Şura Meselesi", *Din Öğretimi Dergisi*, sy. 29, Ankara 1991, s. 65-69; Fiğlalı, E. Ruhi, "Ali", DİA, II, 372.

¹⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 232; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut-Riyad ts., VII, 145.

siyasî birikim ve beklentileriyle iktidara talip olması muhtemel -ki Hâşimîler bu arzularını daha önce Hz. Ebû Bekir'in halifeliği başlangıcında dile getirmişlerdi- bu iki kabilenin Hz. Ali ve Hz. Osman'ın şahsında yeniden bir iktidar kavgasına girişmeleri, bunun sonucunda toplumun bölünmesi ihtimali ortaya çıkmıştır. Halife bu tehlikeyi gördüğü için onlardan birini tercih etmek istememiş, sorumluluğu aşere-i mübeşşere topluluğuna bırakmıştır.¹⁶

Hz. Ömer'in de tahmin ettiği gibi halife seçiminde Hz. Ali ve Hz. Osman'dan başka adayın çıkmaması, Emevî-Hâşimî rekabetinin yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Bunun sonucu olarak taraflar kendi adaylarını seçtirmek için harekete geçmişler, siyasî rekabet başladığı için, artık mesele iki şahıstan hangisinin halife olacağı yerine iktidara hangi kabilenin geleceği konusuna dönüşmüştür. Kabilelerinin siyasî rekabetinin sembolleri konumuna gelen Hz. Ali ve Hz. Osman da seçim sürecinde ailelerinin yoğun telkin ve baskılarına maruz kalmışlardır. Hâşimîler tarafında bu misyonu, kabilenin büyüğü, Hz. Peygamber'in (sav) (aynı zamanda Hz. Ali'nin de) amcası Abbas yürütmüştür. Nitekim Abbas, Hz. Ali'yi kışkırtarak onu Hz. Ömer'in oluşturduğu şûrâya katılmamaya çağırmıştır:

"Sana herhangi bir konuda bir teklifte bulunduğum zaman mutlaka sevmediğim ve arzu etmediğim şekilde dönmüşümdür. Rasûlullah (sav) vefat etmeden önce bu işi kimin yükleneceğini ona sormanı istediğimde sormadın. Vefatından sonra hilâfeti almak için acele etmeni tavsiye ettim, dinlemedin. Ömer seni şûrâya dahil ettiği zaman girme dedim, fakat sen girdin."¹⁷

Abbas, bir yandan halifeliği elde etmesi için Hz. Ali'ye teşvikte bulunurken, diğer yandan da ölüm döşeğinde yatan Hz. Ömer'e gelerek, halife adayları içerisinde en kuvvetli iki şahıs olan Hz. Ali ve Hz. Osman hakkındaki kanaatini öğrenmek istemiştir. Halife kendisine "Ali bu işin ehlidir. Fakat mizacında biraz mizaha meyil vardır ve benden sonra o, ümmeti muhakkak tarik-i Hakk'a sevk edecektir" cevabını vermiştir.¹⁸

Abdurrahman b. Avf, hakem sıfatıyla üç gün boyunca yaptığı görüşmeleri tamamladıktan sonra Hz. Osman'ı halife ilân etmiştir. (24/644-645)¹⁹ Bu görev için neden Hz. Osman'ın tercih edildiği hususunda farklı değerlendirmeler yapılmış; Hz. Osman'ın daha yaşlı olması, görevi en iyi şekilde yerine getirebileceği taahhüdünde bulunması²⁰, Müslümanlar'ın daha yumuşak karakterli olanı tercih etmesi²¹ gibi sebepler sayılmıştır. Ayrıca şûrâ üyeleri arasındaki akrabalık ilişkilerinin de tercihte rol oynadığı dile getirilmiştir.²² Câbirî meseleyi Emevî-Hâşimî kabile ekseninde değerlendirenler, halifenin belirlendiği dönemde Ümeyyeoğulları taraftarlarının, Hâşimoğulları taraftarlarından sayı bakımından daha fazla olduğunu ileri sürerek, demokratik bir seçim olsa dahi sonucun Hz. Osman lehine tezahür edeceğini, dolayısıyla

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 61; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 28; Taberî, *Tarih*, IV, 228.

¹⁷ Belâzürî, *Ensâb*, I, 586; Taberî, *Tarih*, IV, 229-230; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 35-36.

¹⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, I-II, Beyrut 1960, II, 158; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-IX, Beyrut 1986, III, 35.

¹⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 31; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 162; Taberî, *Tarih*, IV, 232-233, 238; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 37.

²⁰ Fiğlalı, E. Ruhi, *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İstanbul 1991, s. 41; Hizmetli, Sabri, "Cahız'ın İmamet Anlayışı", AÜİFD, Ankara 1983, sy. XXVI, s. 678.

²¹ Wellhausen, J., *Arap Devleti ve Sukutu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara 1963, s. 19.

²² Gölpinarlı, Abdulkakıy, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, s. İstanbul 1979, s. 75.

Abdurrahman b. Avf'ın yaptığı seçimin kamuoyunun görüşleri doğrultusunda gerçekleştiğini iddia etmektedir.²³

Halife seçiminin tamamlanması Müslümanlar açısından siyasî bir meselenin çözümü anlamına gelmiştir. Ancak bu çözüm, aynı zamanda İslâm öncesine dayanan Emevî-Hâşimî çekişmesinin de habercisi olmuştur. Çünkü, daha Hz. Osman halifelik makamına getirilmeden Müslüman toplum, Hz. Ali'yi destekleyenler ve Hz. Osman'ı destekleyenler olmak üzere iki gruba bölünmüş görünmektedir. Bu durum, sonraki hadiselerde, özellikle halifenin Emevî ailesine dayanan idaresinde daha da derinleşmiş ve taraflar birbirlerine rakip siyasî blok haline dönüşmeye başlamıştır.

Hz. Osman, güçlü, köklü ve siyasî geçmişe sahip, üstelik iktidar beklentisi içinde olan bir kabileye mensuptu. Siyasî alanda tecrübesi olmadığı için, onun şahsî karizmasının Ümeyyeoğulları kabile karizmasını aşması, hatta bununla mukayese edilmesi mümkün değildi. O Ümeyyeliler'in desteğiyle halife olmuş, böyle olunca da iktidarda bu ailenin temsilcisi konumuna gelmişti. Dolayısıyla bundan sonra halife tarafından alınacak kararlar, doğrudan onun soyunun kararı olarak algılanmış, bu da kaçınılmaz olarak idareyi kabilelerin güç mücadelesinin alanı haline getirmiştir. Bu dönemde siyasî mücadelede Emevîler'in muhtemel rakibi Hâşimîler olmuş, İslâm öncesinde başlayan, Hz. Peygamber'in (sav) ve ilk iki halifenin politikalarıyla belli düzeyde etkisiz hale getirilen Emevî-Hâşimî rekabeti yeniden sahnelenmeye başlamış, gelişen hadiselerde Hz. Ali ve Hz. Osman ister istemez bu mücadelenin icracıları haline gelmişlerdir.

Hz. Osman, halifeliğin ilk yıllarından itibaren Ümeyye ailesi etkisinin açık bir şekilde görüldüğü bir siyasî icraat uygulamış, görevinin ikinci yılında 26 (647) ilk siyasî uygulamasını gerçekleştirerek Kûfe valisi Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı azledip yerine anne-bir kardeşi Velid b. Ukbe'yi tayin etmiş, daha sonra Mısır'a Amr b. el-Âs'ın yerine süt kardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i (27 (647) tayin etmiştir.²⁴ Bundan iki yıl sonra da 29 (649-650) Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi azlederek dayısının oğlu Abdullah b. Âmir'i Basra valiliğine atamıştır.²⁵ Halife daha önce tayin ettiği Velid b. Ukbe'yi Kûfeliler'in şikâyeti üzerine görevden aldıktan sonra onun yerine yine kendi kabilesinden Said b. el-Âs'ı getirmiştir. 30 (650).²⁶ Eyalet valilerini sırasıyla değiştirip yerlerine Ümeyyeli yöneticiler getiren Hz. Osman, sadece Şam'da bir tasarrufta bulunmamıştır. Zira Hz. Ömer döneminden beri bölgeyi idare eden Muaviye b. Ebî Süfyan zaten Ümeyyeli'dir. Hz. Osman, Muaviye'yi görevden almak bir tarafa, daha önce Umeyr b. Sa'd'ın yönetiminde olan Hama, Hims, Kınnesrin ve Havran gibi şehirleri ve Abdurrahman b. Alkame'nin idaresindeki yerleri de Şam eyalet valiliğine bağlamıştır.²⁷ İktidarın bütün kilit görevlerine ailesini yerleştiren Hz. Osman, bunlara ilaveten günümüzdeki başbakanın yetkilerini hâiz Devlet Katipliği görevine de amca

²³ Cābirî, *İslâm'da Siyasal Akıl*, (çev. Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 295.

²⁴ Belâzürî, *Futûh*, s. 314; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 164; Taberî, *Tarih*, IV, 256-257; Kindî, *Kitabü'l-Vulât*, (thk. Rhuvan Guest), Beyrut ts., (Müessesetü Kurtuba), s. 10.

²⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 44-45; Taberî, *Tarih*, IV, 264; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, I-IV, Kahire ts., III, 951; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 49; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 153-154.

²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâne*, 37; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 164-165; Taberî, *Tarih*, IV, 277-278; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1556.

²⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 289; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 58, III, 7-8.

oğlu Mervan b. Hakem'i getirmiştir.²⁸

Halifenin kendi kabilesi adına siyasî ve iktisadî tasarruflarda bulunması karşısında ashâb ileri gelenleri rahatsız olmuşlar ve yapılanları tenkit etmeye başlamışlardır. Özellikle Ammar b. Yasir, Hz. Osman tarafından Mısır valiliğinden alınan Amr b. el-Âs, Hz. Peygamber'in (sav) eşi Hz. Aişe²⁹ halife seçimi şûrâsında bulunan ve Hz. Osman'ın icraatından pek memnun olmayan Hz. Talha ile Hz. Zübeyr, Muhammed Ebî Bekir ve Muhammed b. Ebî Huzeyfe gibi şahıslar Medine'deki idareyi eleştirmişlerdir.³⁰ Bunlar arasında özellikle Amr b. el-Âs gizilce³¹, Muhammed b. Ebî Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe halkı açıkça idare aleyhine kışkırtmışlardır.³² O kadar ki, Hz. Osman'ın halife seçilmesinde büyük rolü olan Abdurrahman b. Avf dahi halifenin icraatından rahatsızlığı sebebiyle Hz. Ali'ye gelerek, "Sen kılıcın al, ben de alırım" diyerek, meselenin halli için halifeye karşı silahlı mücadele çağrısı yapmıştır.³³ Ancak Hz. Ali, onun çağrısına olumlu cevap vermemiştir.

Hz. Ali, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde çeşitli vesilelerle kendisine yapılan siyasî telkin, teşvik ve tahriklere rağmen halife aleyhine hiçbir faaliyette bulunmamıştır. Ancak bununla birlikte halifenin bazı icraatına karşı çıkmış, lüzumu halinde halifeyi ikaz etmekten geri durmamıştır. Onun Hz. Osman'ı tenkit ettiği uygulamaların başında Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'a kısas uygulamaması, içkili olarak namaz kıldırılan Kûfe valisi Velid b. Ukbe'yi ancak ısrarlar sonucunda görevinden alması, hac sırasında önceki halifelerin aksine iki yerine dört rekat namaz kıldırması, Emevîler'i ve özellikle de Şam valisi Muaviye'yi tenkit etmesi sebebiyle Ebû Zer el-Cıfârî'yi Rebeze'ye sürgün etmesi gelir.³⁴ Hz. Ali özellikle bu son hadiseye sert bir şekilde muhalefet etmiş, hatta aşırı Emevî muhalifi olarak tanınan Ebû Zer'in yanında oğullarını refakatçi olarak göndermiştir.³⁵

Hz. Osman'ın hilafeti döneminde devletin içine düştüğü durumdan endişe duyan bazı Müslümanlar, zaman zaman Hz. Ali'ye müracaat ederek, halifeye bazı tavsiyelerde bulunmasını talep etmişler, o da kendisine ulaşan şikayetleri halifeye iletmıştır. Hz. Osman'ın bu uyarı ve tavsiyelerden zaman zaman rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklarımız bu iki şahıs arasında gerçekleşen şöyle bir diyalog aktarırlar:

Halife, "Ey Ali, sen benim yerimde olsaydın, ben sana böyle bir serzenişte bulunmaz, seni kınamazdım. Muğire'yi Ömer tayin etmişti. Ben İbn Âmir'i vali tayin ettim diye niye beni kınıyorsun?" dediğinde, Hz. Ali, "Ömer valilerini sürekli kontrol altında tutar, hata yaptıklarında onları en ağır şekilde cezalandırırdı. Fakat sen bunu yapmıyorsun. Akrabalarına da yumuşak davranıyorsun." cevabını vermiştir. Hz. Osman Muaviye'nin Hz. Ömer tarafından tayin edildiğini, kendisinin de onu görevde

²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 35; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 164; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1387.

²⁹ Ömer Ferruh, diğer kaynaklarda rastlayamadığımız bir fikri ortaya atarak, Hz. Aişe'nin halifelğe kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir'in geçmesini istediğini, bu nedenle Hz. Osman'a muhalif kaldığını bildirmektedir. bk. Ömer Ferruh, *Tarihü Sadrî'l-İslâm*, Beyrut 1976, s. 118-119.

³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 174 vd.

³¹ Amr b. el-Âs'ın Hz. Osman idaresi aleyhine faaliyetleri için bk. Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amir b. el-Âs*, Ankara 2001, s. 121-132.

³² bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 160.

³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, (thk. SDF, Goitein), Jerusalem 1936, V, 57.

³⁴ Fığlalı, E. Ruhi, "Ali", DİA, II, 372.

³⁵ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 172.

tuttuğunu söyleyince, Hz. Ali, "Muaviye'nin, Hz. Ömer'in kölesi Yerge'den daha çok Ömer'den korktuğunu bilmiyor musun? Fakat Muaviye bugün sana danışmadan bir sürü işler çevirip (Osman böyle emretti) diye konuşup dururken sen onu engellemiyorsun."³⁶ şeklinde mukabele etmiştir.

Hız. Osman dönemindeki ilk fiilî isyan hareketi Kûfe'de meydana gelmiş, yönetimin uygulamalarından rahatsız olan şehir halkı 34 (654) yılında Medine'de gerçekleştirilen valiler toplantısından dönen vali Said b. el-Âs'ın Kûfe'ye girişine izin vermemiştir. Onlar, valiyi geri göndermekle kalmayıp kendi seçtikleri Ebû Mûsâ'yı vali olarak halifeye tasdik ettirmişlerdir ki³⁷, bu hadise Hız. Osman yönetiminin siyaseten bitişinin işareti olmuştur.

Kûfe'den sonra ikinci dahilî problem Mısır'da çıkmış, Mısırlılar valileri Abdullah b. Sa'd'ı şikâyet etmek üzere başkente gelmişler, halifeden valinin uyarılacağı sözünü aldıktan sonra geri dönmüşlerdi. Ancak vali verilen emre uymadığı gibi, kendisini şikâyete gidenlerden birisini öldürmüş, onun hareketi Mısır'daki muhaliflerin isyana teşebbüs etmelerinin bahanesi olmuştur.³⁸ Mısırlılar toplu olarak Medine'ye doğru tekrar yola çıkmışlar³⁹, onlarla sürekli mektuplaşan Kûfe ve Basralı muhalifler de başkente hareket etmişlerdir.⁴⁰ Gelenlerden Mısırlılar Hız. Ali, Kûfeliler Hız. Zübeyr, Basralılar da Hız. Talha'ya ayrı ayrı heyetler göndererek, her birine kendilerini hilâfette görmek istediklerini bildirmişlerse de üçü de yapılan teklifleri reddetmişlerdir.⁴¹

Hız. Ali, eyalet merkezlerinden niçin geldiklerini sorduğunda, Mısırlılar, Medine'ye gelmeleri için kendisinden mektup aldıklarını ifade etmişler, ancak Hız. Ali böyle bir mektup yazmadığını söylemiştir.⁴² Anlaşılan devlet içerisinde karışıklık meydana getirmek isteyen bazı gruplar vilâyetlerdeki bozguncuları Medine'ye toplamak için Hız. Ali adına çağrı mektupları göndermişlerdir. Bu rivayet, Hız. Osman döneminde muhalefetin özellikle Hız. Ali üzerinden yapıldığına açıkça işaret eder.

Hız. Osman, asileri Medine'den uzaklaştırması konusunda Hız. Ali'den yardım istemiş⁴³, kendisine bunun için her türlü yetkiyi vermiştir. Bu talebe karşılık Hız. Ali, "Ben sana defalarca gelip birçok şeyler söyledim, sana tavsiyede bulundum, fakat ben gittikten sonra sen yine bildiğini okudun. Bu gün meydana gelen olaylar İbn Âmir'in, Muaviye'nin, Abdullah b. Sa'd'ın yaptıklarının meyvesidir. Sen bu adamlara uydun da, beni dinlemedin" şeklinde serzenişte bulunmuş, ancak halife bu defa kendisinin vereceği karara uyacağı sözünü vermiştir.⁴⁴

Hız. Ali, arabulucu sıfatıyla bazı ashâb ileri gelenlerinin de hazır buldukları⁴⁵ görüşmeler sonunda Mısırlılar'ın talepleri gereği Abdullah b. Sa'd azledilip yerine

³⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 336-338; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 75-76; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 169.

³⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 332-336; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 74; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 167.

³⁸ Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1975, s. 174.

³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 65; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 79-80.

⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 71; Taberî, *Tarih*, IV, 349; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, II, 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80.

⁴¹ Taberî, *Tarih*, IV, 350; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 80.

⁴² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 195.

⁴³ Taberî, *Tarih*, IV, 358.

⁴⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 358; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 82-83.

⁴⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 360.

Muhammed b. Ebî Bekir tayin edilmesini sağlamıştır.⁴⁶ İstekleri gerçekleşen Mısırlılar yeni valileriyle geri dönmüşler, Kûfe ve Basralılar da şehirlerine doğru yola çıkmışlardır.⁴⁷ Hz. Ali'nin girişimleriyle çözüme kavuşturulan hadise, gidenlerin ikinci defa geri dönmeleriyle yeni bir veche kazanmıştır.⁴⁸ Hz. Ali onlara dönüş sebebini sorunca "Bizim, vali tarafından öldürülmemizi emreden mektup taşıyan birini yakaladık" cevabını almıştır. Bu arada Kûfe ve Basralılar da geri gelmişlerdir.⁴⁹

Hz. Ali mektup meselesini halifeye haber verdiğinde Hz. Osman yemin ederek böyle bir şeyden haberinin olmadığını ifade etmiş⁵⁰, bunun üzerine asiler halifenin ya yalan söylediğini, ya da zaaf içinde olduğunu, dolayısıyla her iki durumda da görevden ayrılması gerektiğini ileri sürmüşler⁵¹, ancak bu teklif halife tarafından reddedilmiştir.⁵² Hz. Osman, üstelik daha da ileri giderek, muhasaracılardan Medine'yi terk etmelerini istemiş, aksi halde başlarına büyük bir belânın geleceği tehdidinde bulunmuş, bunun üzerine asiler halifeyi dövmüşlerdir. Baygın bir şekilde evine götürülen Hz. Osman'ı, Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ziyarete gittiklerinde Ümeyyeliler'in sözlü saldırılarına muhatap olmuşlardır. Onlar özellikle Hz. Ali'ye "Bizi helâk ettin. Bu tuzakları bize sen hazırladın. Vallahi ulaşmak istediğin hedefe vardığında, bu dünyayı senin başına yıkacağız" tehdidinde bulunmuşlardır.⁵³ Ümeyyeliler'in sözlerinde art niyetin olduğu açıktır. Çünkü Hz. Ali o zamana kadar kendisine yapılan teşvik ve tahriklere rağmen halife aleyhine hiçbir faaliyette bulunmamış, kılıcı alıp harekete geçmesini isteyen Şûrâ'nın hakemi Abdurrahman b. Avf'ın çağrısına dahi olumlu cevap vermemiş, Medine'ye gelip kendisini halife olmaya çağıran isyancı Mısırlılar'a iltifat etmemiş, üstelik asileri memleketlerine göndermek için aracılık yapmış, onların halifeye karşı bir harekete girişmelerini önlemiştir. Ayrıca muhasara altına alındığı zaman halifeyi korumaları için oğullarını görevlendirmiştir. Üstelik hem Hz. Osman, hem de Emevî ailesi dışındaki diğer Müslümanlar hiçbir zaman Hz. Ali'nin hilâfete göz diktiği ve idare aleyhine çalıştığı şeklinde bir suçlamada bulunmamışlardır. Hz. Ali, bu dönemde Hz. Osman'ın yerine halife olmak için aşırı istek sahibi bir kişi olsaydı dahi, onun Hz. Osman'ın öldürülmesi için gayret göstermesi anlamsız olurdu. Çünkü Hz. Osman'ın vefatından sonra en güçlü halife adayı kendisiydi. Bu sebeple Hz. Ali'nin, Emevîler'in iddia ettikleri gibi, muhalif hareketleri desteklemesinin rasyonel bir tarafı yoktur. Şüphesiz bütün bunları Ümeyye oğulları da biliyorlar, ancak buna rağmen taktik olarak Hz. Ali'yi olayların sorumlusu göstermek istiyorlardı.⁵⁴

⁴⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, V, 67.

⁴⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 359; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), I-IV, Mısır 1964, II, 353; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 174.

⁴⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 175; Taberî, *Tarih*, IV, 374; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 175.

⁴⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakât* III, 65; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, II, 353.

⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 65; İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-Meârif*, Beyrut 1970, s. 84, *el-İmâme*, I, 42.

⁵¹ Taberî, *Tarih*, IV, 375-376; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 85.

⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, V, 90; Taberî, *Tarih*, IV, 376-377; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 85.

⁵³ Taberî, *Tarih*, IV, 364-365.

⁵⁴ Hadiselerin sorumluluğunu Hz. Ali'ye ve ashâb önderlerine yıkma işi, Emevîler'in organize bir faaliyetidir. Nitekim Halifeyi Şam'a götürmeye razı edemeyen Muaviye, Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in de hazır bulunduğu Muhacirûn'un yanına giderek tehdit kokan şu sözlerle onları uyarmıştır: "Ey sahâbe topluluğu, bu ihtiyar hakkında size hayır tavsiye ederim. Eğer o sizin aranızda öldürülürse, Allah'a yemin olsun ki, burayı size karşı atlılarla doldururum." (İbn Şebbe, *Tarihü Medineti'l-Münevvere*, (thk. Fehim Muhammed Şeltut), I-IV, ? ts., III, 1093-1094; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 33). "Şayet sizden ona bir zarar gelirse, sonuçta bu durum → →

Onlar böyle davranmakla muhtemel halifeyi yıpratmak istemişlerdir.⁵⁵ Muğire b. Şu'be'nin, halifenin öldürülmesinden kısa bir süre önce Hz. Ali'ye "Sen Medine'den çık, başka yerlere git. Şayet o, sen burada iken öldürülürse, bunu senden bilecekler"⁵⁶ demesi, Emevîler'in Hz. Ali aleyhine oluşturmuş oldukları menfî propagandanın etkinliğini gösterir.

Hz. Ali, Emevî ailesi ve taraftarlarının tüm tahriklerine ve hadiselerin sorumluluğunu kendi üzerine atma girişimlerine rağmen halifenin yanına giderek ona nasihatte bulunmaya devam etmiştir. Ancak onun tavsiyeleri dinlenmekle birlikte uygulamaya konulmamış, onun yerine Ümeyyeoğulları'nın özellikle de Mervan b. Hakem'in dedikleri etkili olmuştur. Nitekim bir gün Mervan, halifenin evini kuşatmış olanlara hakaret etmiş ve "Çıkınız, gidiniz. Allah'a yemin ederim ki, bize saldıracak olursanız, bizden hoşlanmayacağınız şeyler görürsünüz. Vallahi biz şu anda elimizde bulundurduğumuz idareyi kimseye kaptırmayacağız" şeklinde tehditler savurmuştur.⁵⁷ Onun yaptıklarını haber alan Hz. Ali, kendi tavsiyelerinin dikkate alınmadığını görerek "Ey Allah'ın kulları! Görüyorsunuz ben evimde oturup bu işlerden uzak kaldığım zaman halife gelir (Beni yalnız bıraktın, terkettin. Nerede akrabalarımız, hani hukukumuz) der. Ben onun işleriyle ilgilenip ona tavsiyelerde bulunduğum zaman, Mervan gelir, onunla oynar ve onu istediği yola çevirir" şeklinde halka şikâyetle bulunmuştur.⁵⁸ Hz. Ali buna rağmen halifenin yanına giderek Mervan'ın yaptıklarını ona haber vermiş, "Mervan'ın yaptıklarından razı olan sen değil misin? Seni yanlış tarafa yönelten o değil mi? Vallahi Mervan, hiçbir konuda görüşüne uyulacak adam değildir. Ben, onun seni bir o tarafa, bir bu tarafa çekip durduğunu görüyorum. Bu sözlerimden sonra sana bir daha hiçbir tavsiyede bulunmayacağım" diyerek halifenin yanından ayrılmıştır.⁵⁹ Gerçekten de Hz. Ali, bu şikâyetini sık sık dile getirmiş, kendisinin halifeyi korumaya çalıştığını, fakat Mervan, Muaviye, Abdullah b. Âmir ve Sa'îd b. el-Âs gibi Ümeyyeliler'in onu zor duruma soktuklarını ifade etmiştir.⁶⁰ Halifenin eşi Naile de Hz. Osman'ın yüzüne karşı "Ali'nin dediklerini işittin. Sen onu bırakıp Mervan'a uyuyorsun. Mervan da seni arzu ettiği şekilde yönlendiriyor" diyerek bu hususta Hz. Ali'nin haklılığını teslim etmiştir.⁶¹

Halifenin uyarıları ve Hz. Ali'nin tüm girişimlere rağmen Medine'yi terk etmeyen asiler kuşatmanın kırkıncı gününde saldırıya geçmişlerdir.⁶² Hz. Hasan, Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Talha gibi ashâb çocuklarının engelleme gayretleri netice vermemiştir.⁶³ Halifenin yanına ilk önce Muhammed b. Ebî Bekir girmiş, onun

→ →

sizin için bir felâket olur". (Taberî, *Tarih*, IV, 344-345; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 79). Muaviye'nin, ashâbın ileri gelenlerine karşı sarfettiği bu sözler, onun daha o zamandan kendisini halifenin hamisi ilan ettiğini gösterir. Onun bu tehdidi, Şam'ın hilâfet merkezi olan Medine'ye karşı ağırlığını hissettirmeye başladığına da işaret eder. Bu andan itibaren başta Muaviye olmak üzere Ümeyyeoğulları, doğması muhtemel bir idari boşluğu doldurmaya hazır duruma gelmişlerdir. (Aycan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, Ankara 1990, s. 115).

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Esrâf*, IV, 99.

⁵⁶ İbn Âsem, *Futûh*, I-IV, Beyrut 1986, I, 421.

⁵⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 173-174.

⁵⁸ Taberî, *Tarih*, IV, 363-364; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 83.

⁵⁹ Taberî, *Tarih*, IV, 362-64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 83-84.

⁶⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 378.

⁶¹ Taberî, *Tarih*, IV, 362-363; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 83; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 173.

⁶² Ya'kûbî, *Tarih*, II, 176; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 190.

⁶³ Taberî, *Tarih*, IV, 388; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 88.

sakalından tutarak "Haydi şimdi seni Muaviye ve diğer adamların kurtarsın" diye ona hakaret etmiştir. Ancak Hz. Osman'dan "Ey kardeşimin oğlu, senin baban bu sakalı böyle çekmemişti. Senin bu yaptıklarına karşı Allah'a sığınırım" ikazını duyunca etkilenmiş ve derhal oradan ayrılmıştır.⁶⁴ Ancak bu durum, Muhammed b. Ebî Bekir'in Hz. Ali'nin evlatlığı olması sebebiyle, başta Ümeyyeliler olmak üzere Hz. Ali muhalifleri tarafından aleyhte kullanılmış ve onun Hz. Osman'ın katillerini himaye ettiğine delil olarak gösterilmiştir. Muhammed'den sonra halifenin evine giren asiler onu şehit etmişlerdir.⁶⁵ (35/656)

Hz. Osman'ın öldürülmesi İslâm tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi olarak kabul edilir. Nitekim bu olaydan sonra İslâm toplumunda uzun sürecek sancılı bir döneme girilmiştir. Hz. Osman'ın ardından Hz. Ali halife olarak seçilmiş, ancak halifeliği bilhassa Ümeyyeoğulları ve onların taraftarları tarafından kabul görmemiştir. Onlar Muaviye'nin liderliğinde Hz. Osman'ın kanı üzerinden halifeye karşı iktidar mücadelesi başlatmışlardır.

B. HZ. ALİ'NİN HİLAFETİ DÖNEMİNDEKİ SİYASİ FAALİYETLERİ

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanlar yeni halife seçme girişimlerini başlatmışlardır. Bu görev için en kuvvetli aday olan Hz. Ali, gelen teklifi geri çevirmiş, Hz. Ömer'in tespit ettiği şûrânın diğer üyeleri Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs da kendilerine yapılan taleplere olumsuz cevap verince, gerek Medineliler'in ısrarları, gerekse asilerin baskısıyla Hz. Ali halife olmuştur.⁶⁶

Hz. Ali genel biat alarak görevine başlamış, ancak gerek Ensâr, gerekse Muhâcirlere bazı Müslümanlar onun halifeliğini onaylamamışlardır. Bu şahıslar, Muhâcirlere'den aynı zamanda şûrâ üyesi olan Sa'd b. Ebî Vakkâs, Üsâme b. Zeyd ve Abdullah b. Ömer; Ensâr'dan ise Hassân b. Sâbit, Mesleme b. Muhalled, Ebû Said el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme, Numan b. Beşîr, Zeyd b. Sâbit, Rafi b. Hudeyc, Fudâle b. Ubeyd'dir.⁶⁷

Hz. Ali halifelik görevini üstlendikten sonra Müslümanlar'ın tamamından biat almayı arzu etmekle birlikte bu konuda herhangi bir zorlamada bulunmamıştır. Biatten kaçınanlar arasında kendisini en çok sıkıntıya sokanlar, çekimser kalanlardan ziyade, biatlarıyla Hz. Osman'ın kanını ilişkilendirenler, yani biatlarını Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasına bağlayanlardır. Bu gruptan ilki Hz. Aişe-Hz. Talha ve Hz. Zübeyr üçlüsünün organize ettikleri Cemel ashâbı, diğeri de Muaviye liderliğindeki Şamlılar'dı. Hz. Ali'nin Müslümanlar nazarında meşruiyetini sağlayabilmesi için önce bunları itaat altına alması gerekiyordu.

Hz. Ali'nin, halife katillerini bulması ve cezalandırması kolay değildi. Her şeyden önce Hz. Osman'ı öldürenler hâlâ Medine'de etkin durumdaydılar ve onlar halifeyi hep birlikte öldürdüklerini açıkça ilân etmişlerdir. Diğer taraftan halifeden Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyenler, bu konuda kendisine destek

⁶⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 73; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 44; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 176; Taberî, *Tarih*, IV, 393-394; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zeheb*, II, 354; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 90; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 184-185.

⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 73; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 45; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 176; Taberî, *Tarih*, IV, 391-393; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 90; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 185-189.

⁶⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 46-47; Taberî, *Tarih*, IV, 428-429; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 98-99.

⁶⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 429-432.

olmadıkları gibi, ayrı siyasî gruplar oluşturarak yönetimden icraat beklemişlerdir. Bu nedenle onlar, hukukî bir prosedürün tamamlanmasını talep eden değil, nazik durumdan istifade ederek farklı siyasî beklentilere girmiş gruplar görünümü vermektedirler. Eğer böyle olmasaydı, halifeye biatten kaçınan ve biat için önceki halifenin katillerinin cezalandırılmasını isteyen Şamlılar ile Cemel ashâbının en azından kendi aralarında birlik oluşturmaları gerekirdi. Ancak onlar bir araya gelmedikleri gibi, bundan özellikle kaçınmışlardır. Bu da hem Cemel ashâbı, hem de Muaviye'nin, Hz. Osman'ın kanı görüntüsü altında aslında farklı siyasî niyet ve beklenti içinde olduklarına işaret eder.

Hz. Ali'nin, halife katillerinin cezalandırılmaktan başka halletmek zorunda olduğu diğer bir mesele de idarî kadro değişikliğidir. Nitekim onun halktan biat aldıktan sonraki ilk icraatı, Hz. Osman döneminde şikâyetlere sebep olan valilerin azledilerek yerlerine yeni idarecilerin tayini olmuştur. Halife, pek çok kişinin de tahmin ettiği gibi, sorunların asıl sorumlusu olarak görülen valilerin değiştirilmesiyle karışıklıkların ortadan kalkacağını düşünmüş, bunun için, gerek Muğire b. Şu'be, gerekse Abdullah b. Abbas'ın, önceki valilerin biatlerinin alınmasından sonra azledilmesi şeklindeki tavsiyelerini göz ardı ederek önceki valileri görevden almış⁶⁸, fakat bu konuda özellikle Şam ve Kûfe'de beklediği sonucu ede edememiştir.

Hz. Ali'nin, vali atamalarında genelde Hâşimoğulları ve Ensâr'a öncelik tanıdığı görülür ki, onların ortak özelliği önceki dönemlerde (ilk üç halifenin yönetimleri sürecinde) muhalefette kalmış olmalarıdır. Ensâr'ın ve Hâşimoğulları'nın Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi sürecinde açıkça iktidar talebinde bulunmaları, onların hem Hz. Ebû Bekir, hem de Hz. Ömer tarafından iktidardan uzak tutulmalarına sebep olmuş, Hz. Osman zamanında bürokrasi tamamen Ümeyyeliler'in tekelinde olduğu için, hem Medineliler hem de Hâşimîler yönetimden tabîi olarak mahrum kalmışlardır. Hz. Ali göreve gelir gelmez, daha önce devlet yönetimine yaklaştırılmayan bu iki muhalif grubu iktidara taşımıştır. Dolayısıyla Hz. Ali'nin kadro tercihi, büyük ölçüde önceki atamalara tepki ve geçmişteki mahrumiyetleri telafi etme görünümü kazanmıştır.⁶⁹ Bu doğrultuda Kûfe, Basra, Mısır, Şam, Yemen, Mekke ve Medine gibi önemli şehir ve eyalet merkezlerine iktidarının iki önemli destekçisi görülen Ensâr ve Hâşimîler'e mensup şahıslar getirilmiştir. Bunlardan Şam'a tayin edilen Sehl b. Huneyf el-Ensârî⁷⁰, onun kardeşi Basra'ya gönderilen Osman b. Huneyf⁷¹, Kûfe'de görevlendirilen Ebû Mesûd el-Ensârî⁷², Medine valiliğine getirilen Ebû Eyyûb el-Ensârî⁷³ ve Mısır'a tayin edilen Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî, yönetimin Ensâr ayağını oluştururlar.⁷⁴ Hz. Ali, kendi adına Kûfe'de asker toplanmasına bizzat engel olduğu için Ebû Mûsâ'yı azletmesinin ardından onun yerine yine Ensâr'dan Karaza b. Ka'b'ı görevlendirmiştir.⁷⁵ Aynı siyasetin bir işareti olarak halife Cemel savaşına

⁶⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 156; Taberî, *Tarih*, IV, 438-439, 440-441.

⁶⁹ Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul 2002, s. 65.

⁷⁰ Seyf b. Ömer, *el-Fitne*, (thk. Ahmed Ratib Armus), Beyrut 1993, s. 100; Taberî, *Tarih*, IV, 442.

⁷¹ Seyf b. Ömer, s. 100; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 179; Taberî, *Tarih*, IV, 442.

⁷² Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, (thk. Ömer Faruk Tabâ), Beyrut ts., s. 155; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 177.

⁷³ Taberî, *Tarih*, V, 139, 156.

⁷⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 442, 546-549; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 177.

⁷⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 499.

çıkarken de Ensâr'dan Ebû Hasen b. Abdiamr'ı Medine'de yerine vekil bırakmıştır.⁷⁶

Hz. Ali, yönetimde Yemen asıllı Ensâr'a ağırlık vermesinin yanında Hz. Osman idaresinin baş muhalifi olan Kûfe Yemenîleri'ni de ihmal etmemiş, Güney Arabistan asıllı Umâre b. Şihab'ı Kûfe valiliğine getirmiştir.⁷⁷ Ancak Kûfeliler'in talepleri ve özellikle Eşter'in (Mâlik b. el-Hâris) aracılığı ile -pek gönüllü olmasa da- şehrin idaresine Yemenli Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi tayin etmiştir.⁷⁸ Hz. Ali, ayrıca Kûfe'deki Yemenîler'in ileri gelenlerinden ve Hz. Osman'a karşı gerçekleştirilen ihtilâl hareketinin liderlerinden Eşter'i Musul, Nusaybin, Dârâ, Sincar, Amud, Heyt, Anat, Miyafarikin gibi bölgeleri içine alan Cezire'ye idareci tayin etmiş⁷⁹, ayrıca Amr b. el-Âs'ın Mısır'a hareket ettiği haberini aldıktan sonra onu üvey oğlu Muhammed b. Ebî Bekir'in yerine Mısır valiliğine getirmiştir.⁸⁰

Bürokrasinin önemli makamlarından bir kısmını Ensâr ve diğer Yemenli kabilelere tahsis eden Hz. Ali, geri kalanını ise kendi ailesi Hâşimoğulları'na bırakmış görünmektedir. Nitekim Halife Abdullah b. Abbas'ı Basra⁸¹, Ubeydullah b. Abbas'ı Yemen⁸², Kusem b. Abbas'ı Mekke ve Taif⁸³, Temmâm b. Abbas'ı da Medine'ye⁸⁴ yönetici tayin etmiş, ayrıca üç yaşından beri kendi terbiyesinde büyüyen Muhammed b. Ebî Bekir'i Mısır'a vali atamıştır.⁸⁵

Muhalefete karşı giriştiği mücadelesinde ordusunda görevlendirdiği komutanlar dikkate alındığında, Hz. Ali'nin idaresini Hâşimîler-Ensâr-Kûfe Yemenîleri üçlü sacayağına dayandığı açık bir şekilde görülür. Nitekim onun birinci derecedeki yardımcıları Eşter, Hucr b. Adî, Şebes b. Rib'î, Eşa's b. Kays el-Kindî, Halid b. Muammer es-Sedusî, Sehl b. Huneyf el-Ensârî, Ziyad b. Nard el-Hârisî, Sa'd b. Kays el-Hemdanî, Makil b. Kays er-Riyahî, Sa'saa b. Sühan, Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'dir.⁸⁶ Adı geçen şahıslar büyük ölçüde Hz. Osman döneminin muhalefet liderleri konumundadırlar. Meselâ Iraklılar'ın ünlü komutanlarından Eşter önceki halifeye karşı Kûfe'deki isyan hareketine liderlik yapmıştır. Hz. Ali'nin bürokratlarının diğer bir özelliği de, çoğunun Kureyş dışındaki Arap kabilelerine mensup olmasıdır. Dolayısıyla bu icraatıyla halifenin, siyasî faaliyetlerinde Kureyş'i açıkça ihmal ettiği ortaya çıkar.⁸⁷ Nitekim Sıffin savaşında Iraklılar tarafından Kureyş'i komutan olarak sadece Ziyad b. Hasefe et-Teymî, Hâşim b. Utbe b. Ebî Vakkâs ile Hâşimîler'den Hz.

⁷⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 181.

⁷⁷ Seyf b. Ömer, *el-Fite*, s. 100.

⁷⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 179; Taberî, *Tarih*, IV, 442-443; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 230.

⁷⁹ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut 1990, s. 12; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, 114.

⁸⁰ Taberî, *Tarih*, V, 96-97; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 178; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 253.

⁸¹ Taberî, *Tarih*, IV, 543; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 177.

⁸² Seyf b. Ömer, *el-Fite*, s. 101; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 179; Taberî, *Tarih*, IV, 442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 177.

⁸³ Seyf b. Ömer, s. 119; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 179; Taberî, *Tarih*, IV, 455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 177.

⁸⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 455.

⁸⁵ Taberî, *Tarih*, IV, 553; Kindî, *Vulât*, s. 21-22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 138-139; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 253; Makrîzî, *Hıat*, I-II, Beyrut ts. (Dâru Sâdır), I, 300; İbn Tagrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, I-XXII, Kahire 1929, I, 132.

⁸⁶ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, s. 195, 205; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 179; Taberî, *Tarih*, IV, 488, 553, 566, 570-573.

⁸⁷ Nitekim savaş esnasında Irak tarafında Kureyş ileri gelenlerinden sadece beş kişi yer alırken, Muaviye ise Kureyş'in 13 koluna mensup şahısları ordusu içinde yer vermiştir. Nass, *el-Asabiyye*, Beyrut 1964, s. 222.

Ali, Hz. Abbas ve Hz. Ali temsil etmişlerdir.⁸⁸

Hz. Ali'nin idaredeki en büyük şanssızlıklarından biri de Medine'yi terk ederek, kozmopolit özellikler taşıması sebebiyle kabile çekişmelerinin merkezi haline gelen Kûfe'yi kendisine başkent seçmiş olmasıdır. Bu sebeple Kûfe, halife için sorunların çözüm yeri olmak yerine, bizzat problemlerin kaynağı olmuştur. Irak'ın diğer önemli merkezi Basra ise Hz. Ali ve onu destekleyen Kûfeliler ile birlikte hareket etmemiş, üstelik onlarla savaşa girişmiştir. İdaresi adına kendisinin en büyük destekçileri olarak görmek istediği bu iki şehir halkının Cemel'de birbirlerine kılıç çektikten sonra aynı orduda Şamlılarla savaşa gitmiş olmaları, Hz. Ali ordusunun en zayıf tarafını teşkil etmiştir.

Hz. Ali'nin siyasî hâkimiyetini sağlama konusundaki diğer bir sıkıntısı, en çok güvendiği gruplar olan Irak Yemenîleri'nin kararsızlıkları ve kendisine destek olmadıkları isteksizlikleridir. Bu isteksizlik zaman zaman Iraklılar'ın zaafı olarak ortaya çıkmıştır. Genelde Kureyş'in siyasî hâkimiyetinden hoşnutsuz olan Güneyli Araplar, Hz. Ali ile Muaviye arasındaki siyasî mücadelede Hz. Ali'yi desteklemekle birlikte, bunu Kureyş'in kendi arasındaki siyasî çekişmenin bir tezahürü kabul ederek, mücadeleye mümkün olduğunca katılmama temayülü göstermişlerdir ki, bu tavır, özellikle Irak'taki Yemenîler'in yardımına ihtiyaç duyan Hz. Ali'nin elini zayıflatmıştır. Nitekim yönetim muhaliflerini itaat altına alabilmek için eyaletlerden asker isteyen Hz. Ali'nin talebi, kendisine bağlı Yemenli Kûfe valisi Ebû Mûsâ'nın şahsî gayretleriyle engellenmiştir. Kûfeliler'i muhtemel bir savaşa katılmama konusunda uyarın valininin sözleri, onların Ali-Muaviye mücadelesine bakışını açıkça yansıtır:

"Kılıçlarınızı kınına sokun, silahlarınızı bırakın. Kureyş'i de kendi haline bırakın. Onlar Medine'den ayrılmak, iktidar uğruna ilim ehlini bırakmak, yaralarını sarmak ve dağınıklıklarını düzeltmek istiyorlarsa, bırakın yapsınlar. Bilin ki onlar, bunu yaparlarsa kendileri (Kureyş) için yapmış olurlar. Eğer yapmazlarsa bu da yine kendilerinin bileceği bir iştir. Beni dinleyin, bana uyarmanız dininiz ve dünyanız selamet bulur. Böylece fitne denizi kendi sorumlusunu boğar."⁸⁹

Ebû Mûsâ'nın bu ifadelerinde, kendisinin resmî olarak bağlı bulunduğu Hz. Ali ile Muaviye'ye aynı mesafede olduğu ve onların mücadelesini meşru halife ile asi bir valininin mücadelesi yerine Kureyş'in iç siyaset çekişmesi olarak gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Hâlbuki Hz. Ali, onların desteğini almak için Kûfeliler'den bazı şahısları -ki onlar önceki halifenin katilleri olarak da tanınmışlardı- her türlü eleştiriyi göze alarak önemli görevlere getirmiş, hatta sırf onları memnun edebilmek için kendi prestijinin sarsılması pahasına, gönderdiği valisini geri çekerek onların talepleri doğrultusunda Ebû Mûsâ'yı valiliğe getirmiştir. Üstelik Kûfeliler'in çok şikâyet ettikleri önceki idare tasfiye edilmiş, azledilenlerin yerine özellikle Yemen asıllı idareciler tayin edilmiş, Kureyş yönetiminde devre dışı bırakılarak bu kabilenin temsili Hâşimîler'le sınırlı tutulmuştur. Buna rağmen Iraklılar içinde Kureyş hâkimiyetine karşı tavır hâlâ ortadan kalkmamış görünmektedir.

Hz. Ali'nin otorite sağlama girişimlerinin önündeki en büyük engel, Şam valisi Muaviye b. Ebî Süfyan'dır. Muaviye, Hz. Osman son dönemindeki olayların, halifenin öldürülmesine kadar gideceğini öngörmüş ve politik hedefini buna göre belirlemiştir.

⁸⁸ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, s. 206; Taberî, *Tarih*, IV, 566, V, 11, 12-13; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 150.

⁸⁹ Taberî, *Tarih*, IV, 483-484.

Nitekim, Hz. Osman'ın gerçekleştirdiği son valiler toplantısının ardından halifeyi Şam'a götürmek istemiş⁹⁰, dönüşünde de Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Ali'nin bulunduğu bir ashâb topluluğunu Hz. Osman hakkında uyararak, halifeye bir şey olması durumunda Medine'yi atlılarla dolduracağı tehdidinde bulunmuştur.⁹¹

Hz. Ali'ye karşı Muaviye'nin takip ettiği kabile politikası, genel hatlarıyla Hz. Ömer'in uygulamalarına benziyordu. Hz. Ömer yönetimi esnasında kendi kabilesinden hiç kimseye görev vermeyip idareyi Kureyş'in diğer kabilelerine paylaştırmış, hatta bazen Kureyş dışındaki kabile mensuplarına valilik vermiştir. Benzer şekilde Muaviye de siyasî hareketinde Ümeyyeliliği en alt düzeye indirerek Kureyş kabilesini merkeze almak kaydıyla, hem Kuzey Arabistanlılar (Adnânîler) hem de Güney Arabistanlılar'dan (Kahtânîler) komutan ve valiler tayin etmek suretiyle bütün Arap kabilelerinin desteğini almayı hedeflemiş, özetle meşruiyetini bütün Araplar'a dayandırmaya çalışmıştır. Onun siyasetinde Araplar içinde bilhassa Kureyş'in büyük bir yeri vardır. Başka bir ifadeyle Muaviye, idaresini dar çerçeveli Ümeyye soyu yerine çok daha geniş kapsamlı olarak Kureyş kabilesine (burada sadece Kureyş kabileleri mensuplarının sayısı değil, Kureyş'in Araplar nazarındaki konumu da düşünülmelidir) dayandırmak istemiştir. Nitekim Siffin savaşında Şam ordusu komutanlarının kabile bağlantıları dikkate alındığında, Muaviye'nin bu politikası açıkça görülür. Burada Şam ordusunun atlı birliklerinin başında Ubeydullah b. Ömer b. Hattâb, piyadelerin yönetiminde Müslim b. Ukbe el-Mürri, ordunun sağ tarafında Abdullah b. Amr b. el-Âs, sol tarafında Habib b. Mesleme el-Fihri, merkezde Dahhâk b. Kays el-Fihri yer almış, sancak ise Abdurrahman b. Halid b. Velid'e verilmiştir.⁹² Muaviye'nin komutanlarının beşinin de Kureyşli olması tesadüf değildir; Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah Adıoğulları'ndan, Abdullah b. Amr Sehmoğulları'ndan, Abdurrahman b. Halid Mahzumoğulları'ndan, Habib ile Dahhâk ise Hâris b. Fihroğulları'ndandır. Bunlara Muaviye ile savaşı birlikte idare eden Sehmlî Amr b. el-Âs'ı da ilave etmek gerekir. Savaşta Hz. Ali'nin ağabeyi Akîl b. Ebî Tâlib Hâşimoğulları mensubu olarak yer almıştır.⁹³ Dikkat edildiğinde bu şahıslar içinde Muaviye'den başka Ümeyyeli yoktur.⁹⁴

Muaviye siyasî mücadelesinde Emevî asabiyetini geri plâna çekip, daha geniş kapsamlı Kureyş asabiyetine ağırlık verirken, diğer taraftan da Kureyş dışında kalan Arap kabilelerine (özellikle Şam Yemenîleri) hareketinde yer vermeyi ihmal etmemiş, iktidar yürüyüşünde büyük destek aldığı Yemen asıllı kabilelere duyduğu güveni göstermek amacıyla Siffin savaşında Şurahbil b. Sımt el-Kindî, İbnu. Zî'l Kelâ el-Himyerî gibi Kahtân asıllı şahısları ordusunda komutan olarak görevlendirmiştir.⁹⁵ Ayrıca Ebu'l-Aver es-Sülemî gibi şahıslara savaşta öncü birlik komutanlığı görevi vererek Kureyş dışındaki Kuzey Arapları'nın da gönlünü almaya çalışmıştır.⁹⁶

⁹⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 345; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 79; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VII, 169.

⁹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 33; İbn Şebbe, *Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere*, III, 1053-1094; Taberî, *Tarih*, IV, 344-345; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 79.

⁹² Minkârî, *Vak'atü Siffin*, s. 84, 206-207, 426; Taberî, *Tarih*, I, 574, V, 11-12, 26, 523.

⁹³ İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, III, 1079.

⁹⁴ Savaşta yer alan Velid b. Ukbe, Abdullah b. Sa'd (ki onun savaşa katıldığı hususu da ihtilâfidir) gibi eski bürokratlar, komutanlık üstlenmemişler, çarpışmalarda sıradan asker olarak yer almışlardır. (Taberî, *Tarih*, IV, 572, V, 13).

⁹⁵ Minkârî, *Vak'atü Siffin*, s. 206-207, 213; Taberî, *Tarih*, IV, 574; V, 11-12.

⁹⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 266-267.

Muaviye hem Kureys, hem de diğer Araplar'ın desteğiyle başlattığı siyasi hareketine Hz. Osman'ın kanı gibi masum bir gerekçeyi kendisine hareket noktası yapmıştır. Bu talep, halifeye biatten kaçan diğer şahıs ve grupların da yegâne gerekçesiydi. Bu nedenle onun, haklılığını ispat edebilmesi ve daha çok taraftar kazanabilmesi için, halifenin katillerinin cezalandırılmasını isteyen diğer gruplardan (özellikle Cemel ashâbı) farklı bir iddiayı seslendirmesi gerekiyordu ki, bu da Muaviye'nin kendisini Hz. Osman'ın velisi ilân etmesiyle sağlanmıştır. O, Hz. Osman'ın kanını talep ederken, aslında akrabalık hakkını gözettiğini şu âyeti delil göstererek açıklamaya çalışmıştır: "Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin, kim haksız yere öldürürse onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Fakat o da aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yardım edilmiştir."⁹⁷ Katilin nasıl cezalandırılacağı hususu hukukî bir meseledir ve İslâm, cezanın uygulanma şeklindeki yetkiyi/tercihi maktulün en yakınlarına vermiştir. Hz. Osman'ın gerçek velileri, onun oğullarıdır. Bu nedenle Muaviye'nin kendisini halifenin velisi kabul etmesi hukukî açıdan tartışmalıdır. Nitekim onun Hz. Osman'ın katillerini istemesi karşısında Hz. Ali'nin "Sen kim, Osman kim, Sen Ümeyyeoğulları'ndan sadece bir kişisin. Bu hususta Osman'ın çocukları senden önceliklidirler" cevabını vermesi⁹⁸, Muaviye'nin hareketinin hukukî yönden problemliliğini ortaya koyar.⁹⁹ Ancak buna rağmen Muaviye, Hz. Osman'ın velisi olduğu konusunda büyük kitleleri ikna etmeyi başarmıştır.

Hz. Ali, Muaviye liderliğinde idareye bayrak açan Şamlılar üzerine harekât hazırlıklarına giriştiği esnada, yine Hz. Osman'ın kanını savunan yeni bir grupla karşı karşıya gelmiştir. Bunlar Hz. Aişe'nin himayesinde toplanmış olan Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ile Ümeyyeliler'dir. Hz. Osman'ın icraatını en çok eleştirenlerden olan Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in Ümeyyeliler'le bir araya gelmiş olmalarının izahı kolay değildir. Çünkü bunlar önceki idareyi en çok eleştiren şahıslar arasında yer almaktadırlar. Başlangıçta Mekke'de toplanan bu grup daha sonra Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf'i bu şehirden uzaklaştırmak suretiyle halifeye bayrak açmışlardır.¹⁰⁰ Irak'taki bu meseleyi çözmeden Şam'a gitmenin doğru olmayacağını düşünen Hz. Ali derhal Medine'den harekete geçmiştir.¹⁰¹ Abdullah b. Selam, halifeye Medine'den ayrılmaması, aksi halde Müslümanlar'ın hakimiyetinin ebediyen Medine'ye dönemeyebileceği uyarısında bulunmuşsa da onu ikna edememiştir.¹⁰² Hz. Ali ile Cemel grubu arasındaki görüşmeler sonuç vermeyince savaş başlamıştır. 15 Cemaziyelahir 36/Kasım 656'da meydana gelen ve başta Hz. Talha ve Hz. Zübeyr olmak üzere her iki taraftan toplam 10 bin kişinin ölümüne sebep olan¹⁰³ Cemel savaşı, o zamana kadar Müslümanlar'ın ilk büyük dahilî çatışmasıdır. Savaş neticesinde Hz. Ali Irak-Hicaz bölgesinde kontrolü sağlayabilmiş, ancak buna karşılık birbirlerine kılıç çeken insanların artık birlik içinde yaşamaları, halifeye karşı savaşmış olanların ona itaatkâr hale gelmeleri ihtimali zayıflamıştır. Bu sebeple Cemel savaşı Hz. Ali için bir dahilî problemin çözülmesi gibi görünse de, esasında daha büyük

⁹⁷ İsrâ, 17/33.

⁹⁸ Minkârî, *Vak'atü Sıffin*, s. 58; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 92.

⁹⁹ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 80.

¹⁰⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 466.

¹⁰¹ Taberî, *Tarih*, IV, 478.

¹⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 114.

¹⁰³ Taberî, *Tarih*, IV, 467.

çekişmelerin habercisi olmuştur.

Ülkenin doğu bölgelerini görece de olsa itaat altına alan Hz. Ali, asıl hedefi olan Şam üzerine sefer hazırlıklarına yeniden başlamıştır. Askerî harekate girişmeden önce bir kez daha Muaviye'yi itaate çağırarak istemiştir. Onun böyle bir niyeti olduğunu öğrenen Hz. Osman döneminin Hemedan valisi Cerîr b. Abdullah el-Becelî, itaat çağrısını muhtevî mektubu Muaviye'ye kendisinin götürebileceği teklifinde bulunmuştur. Halifenin en yakın adamlarından Eşter, Muaviye'ye yakın olması sebebiyle onun bu görev için uygun olmadığını söylemişse de Hz. Ali Eşter'i dinlememiş ve Cerîr'in kendi adına Şam'a gitmesine izin vermiştir. Muaviye üç ay oyaladıktan sonra Hz. Ali'nin elçisini geri göndermiştir. Cerîr, Şamlılar'ın halifeyle savaşmaya kararlı olduklarını haber verdiğinde, Eşter onu göndermenin yanlış olduğunu tekrar vurgulamış ve bunun kendilerine zaman kaybettirmekten başka bir işe yaramadığını ifade etmiştir. Cerîr, Eşter'i doğrularcasına halifenin yanından ayrılıp Muaviye'ye katılmıştır.¹⁰⁴

Siffin savaşı hazırlıklarını sürdürmesi esnasında Hz. Ali, Mısır idaresinde de sıkıntı yaşamıştır. Bu hadisenin müsebbipleri halifeye karşı siyasî ittifak oluşturan Amr-Muaviye ikilisidir.¹⁰⁵ Onlar, Hz. Ali ile topyekün savaşa girmeden önce, Mısır'ı kontrol altına almak için siyasî bir komplo düzenleyerek dirayetli Mısır valisi Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi görevinden azlettirmeyi plânlamışlardır. Hz. Ali, halife seçildikten sonra Mısır'a Kays b. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'yi tayin etmişti. Kays, Mısırlılar'dan halife adına biat istemiş, Heribta bölgesinde oturan Hz. Osman taraftarları dışındaki eyalet halkı valiye itaat etmişler, Heribtalılar ise, kendisini idarecileri olarak tanıyacaklarını bildirmişler, fakat halifeye biat hususunda muhayyer bırakılmalarını istemişler, Kays da onların bu taleplerine olumlu cevap vermişti.¹⁰⁶ Muaviye bu durumu Kays aleyhine kullanmakta gecikmemiş Kays'ın kendilerine meylettığı şeklinde haberler yaymış, hatta onun ağzından yazılmış mektupları halka okutmuştur¹⁰⁷, ayrıca bunun halife tarafından duyulması için de özel gayret göstermiştir. Haber kendisine ulaşınca Hz. Ali çok şaşırılmış, iki oğlu ve Abdullah b. Cafer Hz. Ali'ye, gelen haberlerin doğru veya yanlışlığını tespit için Kays'a Heribta köyünde bulunan Osman taraftarlarına saldırma emri vermesini tavsiye etmişlerdir. Bu emir geldiğinde Kays, onların Mısır ileri gelenleri olduğunu, kendisi ve idaresine bir zarar vermediklerini, eğer bir saldırı düzenlerse bunun yeni bir düşman kazanmak anlamına geleceğini bildirmiş, ancak Hz. Ali emrinde ısrar edince Kays, şayet kendisinin yönetime sadakatinden şüphe ediliyor ve karşı tarafa geçtiği düşünülüyorsa, görevinden azledilmesini ve yerine başka birinin tayin edilmesini istemiştir. Bunun üzerine halife Mısır'a Muhammed b. Ebî Bekir'i tayin etmiştir.¹⁰⁸ Bu şekilde Muaviye'nin siyasî taktiği Hz. Ali'nin en önemli bürokratlarından birinin görevden alınması neticesini vermiştir. Mısır'da her

¹⁰⁴ Taberî, *Tarih*, IV, 561-562; Mesûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, II, 381-382.

¹⁰⁵ Bu konuda bk. Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, s. 132-140.

¹⁰⁶ Taberî, *Tarih*, IV, 547-549; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ), I-XVIII, Beyrut 1992, V,97; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 137; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 251-252; Makrizî, *Hıtat*, I, 300; İbn Tagriberdî, *Nücûm*, I, 126.

¹⁰⁷ Taberî, *Tarih*, IV, 552-553; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 99; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 138; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 253; Makrizî, *Hıtat*, I, 300; İbn Tagriberdî, *Nücûm*, I, 126, 132.

¹⁰⁸ Taberî, *Tarih*, IV, 552-555; Kindî, *Vulât*, s. 21-22; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 99; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 138-139; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 253; Makrizî, *Hıtat*, I, 300; İbn Tagriberdî, *Nücûm*, I, 132.

yönden Amr ve Muaviye'ye denk ve onlarla baş edebilecek kapasitedeki Kays'ın¹⁰⁹ alınıp, onun yerine tecrübesiz Muhammed b. Ebî Bekir'in tayin edilmesi¹¹⁰, Şam tarafının Hz. Ali karşısında elde ettiği önemli bir siyasî kazanımdır.¹¹¹ Hz. Ali'nin, üvey oğlu Muhammed'i Mısır'a tayin etmesi kendisine başka sıkıntılar da getirmiştir. Muhammed, Hz. Osman'ı öldürmek üzere evine ilk önce giden kişi olarak tanınmıştır. Dolayısıyla bu icraat, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katillerini himaye etmekle suçlayan ve buna dayanarak bayrak açan Muaviye'nin eline muhalefet için yeni bir koz vermiştir.

Hz. Ali, biata yanaşmayan, üstelik halkı yönetime karşı kıskırtan Muaviye ile savaşmaktan başka bir çözüm yolu bulamayınca Şam'a doğru harekete geçmiştir. Her iki ordu 36 (656) yılı sonlarına doğru Sıffin'e doğru harekete geçerek Zilhicce'in ilk günlerinde (Zilhicce 36/Mayıs 656) Sıffin ovasında denilen yerde karşı karşıya gelmiştir.¹¹² Savaşın önce yapılan karşılıklı görüşmelerde önce Hz. Ali Şamlılar'ı itaate davet etmiş¹¹³, sonuç alınamayınca başlayan çarpışmalar Zilhicce ayı boyunca devam etmiştir.¹¹⁴ Muharrem ayında iki taraf barış umuduyla savaşı bırakmışlar, bundan istifadeyle Hz. Ali yeniden sulh girişimlerini başlatmış, Şamlılar ise katiller kendilerine verilmedikçe halifeye itaat etmeyeceklerini yinelemişlerdir.¹¹⁵ Üstelik onlar katillerin teslimini istemenin ötesinde, halifenin şûrâ ile seçilmesini talep ettiler.¹¹⁶ Bu yeni talep, Şamlılar'ın artık halifenin konumunu tartışmaya açtıklarını göstermektedir. Daha önce katillerin kendilerine teslim edilmesi halinde Hz. Ali 'ye biat edeceğini söyleyen Muaviye¹¹⁷, bu defa katiller teslim edilse dahi biata razı olmayacağını, Hz. Ali'yi halife olarak tanımadığını, bu sebeple yeni yöneticinin şûrâ ile seçilmesi gerektiğini talep ediyordu ki, bu görüşler Hz. Ali'ye karşı mücadele eden Muaviye'nin asıl hedefini açıkça ortaya koymaktadır.¹¹⁸

Muharrem ayı geçmiş olmasına rağmen sulh mümkün olmayınca¹¹⁹ taraflar Safer ayının birinci günü tekrar savaşa başlamışlardır.¹²⁰ Çarpışmalar esnasında özellikle Ammar b. Yasir'in ölümü Muaviye ordusu içerisinde büyük korku, endişe ve panik meydana getirmiştir. Zira onlar, Ammar'ı öldürmekle büyük günah işledikleri ve kendilerinin âsî topluluk olduğunu düşünmeye başlamışlardır.¹²¹ Buna karşılık onun şehit edilmesi, Hz. Ali ordusunda olumlu tesir icra etmiş, Iraklılar kendilerinin hak

¹⁰⁹ Muaviye, Kays b. Sa'd'ın Hz. Ali'nin yanında bulunan yüz bin savaşıdan daha tehlikeli olduğunu söylemiştir. (İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 313).

¹¹⁰ Buhl, F., "Muhammed b. Ebî Bekir", İA, VIII, 476.

¹¹¹ Kays'ın azli hakkında bk. Kutluay, Yaşar, *İslâmiyette İtikadî Mezheplerin Doğuşu*, Ankara 1959, s. 43; Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 139-141.

¹¹² Taberî, *Tarih*, IV, 563; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 142; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 256.

¹¹³ Taberî, *Tarih*, IV, 573-574; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 146; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 257.

¹¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 104; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 258-259.

¹¹⁵ Taberî, *Tarih*, V, 5-6; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 146; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 258-259; Şeyh Muhammed Hudarî Bey, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, (thk. Şeyh Muhammed Osmanî), Beyrut 1986, s. 379.

¹¹⁶ Taberî, *Tarih*, V, 7-8; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 148-149; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 259; Muhammed Hudarî Bey, *ed-Devletü'l-Emevîyye*, s. 380.

¹¹⁷ Taberî, *Tarih*, V, 5-6; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 146; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 258-259.

¹¹⁸ Kutluay, Yaşar, *İslâmiyette İtikadî Mezheplerin Doğuşu*, s.49; Sançam, İbrahim, *Emevî-Hâşimî İlişkileri*, Ankara 1997, s. 28.

¹¹⁹ Taberî, *Tarih*, V, 10; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 149.

¹²⁰ Mes'ûdî, *Mürâcû'z-Zeheb*, II, 387; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 261.

¹²¹ Belâzürî, *Ensâb*, I, 170.

yolda olduklarını düşünerek daha yürekten savaşmaya başlamışlardır.¹²² Şam tarafının kesin mağlubiyetiyle sonuçlanmak üzereyken Amr b. el-Âs'ın tahkim çağrısıyla savaş yeni bir boyut kazanmıştır.

Amr b. el-Âs'ın, Şamlılar'ı hezimetten kurtaracak çağrısı önceden plânlanmış bir harekete benzemektedir. Anlaşılan Amr, Hz. Ali ordusundaki zihni dağınlığı tespit etmiş, bu bu noktadan Iraklılar'ı birbirine düşürmeyi hedeflemiştir.¹²³ Gerçekten de Hz. Ali, Siffin'e sadece kendisine gönülden bağlı Kûfe ve Hicazlılar'la gelmemiştir. Ordusunda binlerce Basralı vardı ki, bunların büyük bir kısmı Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ile birlikte Cemel'de halifeye karşı savaşmışlardı. Ayrıca Cemel günü her iki gruba da katılmayıp daha sonra Irak ordusuna dahil olan insanlar vardı. Bunun farkında olan Amr'ın başlattığı plân derhal tesirini göstermiş, Hz. Ali ordusunda, Siffin savaşının sağladığı izafî birlik derhal parçalanmıştır.

Amr b. el-Âs'ın Iraklılar'ı Kur'ân'ın hakemliğine çağırma tavsiyesi, Hz. Ali'nin askerlerini şüpheye düşürmekte gecikmemiş, onlardan bir grup yapılan çağrının yerinde olduğunu düşünerek icabet edilmesini istemişler, bir kısmı da bunun Şamlılar'ın bir oyunu olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹²⁴ Ancak Irak ordusunun çoğunluğu savaş bırakmayı tercih etmiştir.¹²⁵ Hatta tahkim taraftarları, halifenin savaşın devamı konusundaki nasihatlerine aldırmadıkları gibi, çağrıyı kabul etmezse ordudan ayrılmak, onu Şamlılar'a teslim etmek ve hatta öldürmekle tehdit etmişlerdir.¹²⁶ Hz. Ali ise onlara "Ben dün emirdim, bugün ise emir edilen durumunda kaldım" diyerek tepki göstermekten başka bir şey yapamamıştır.¹²⁷ Bu durum Iraklılar içinde dahi Hz. Ali'nin siyasî inisiyatifi kaybetmeye başladığına işaret eder.

Tahkimcilerin lideri Eş'as b. Kays, Hz. Ali'ye insanların sulha razı olduklarını, şayet kabul ederse Muaviye'ye giderek Şamlılar'ın ne istediklerini kendilerine sorabileceğini söylemiş, Hz. Ali ona onay vermiştir. Eş'as, Muaviye'nin yanından döndükten sonra, Şamlılar'ın her iki taraftan seçilecek temsilciler vasıtasıyla meselenin görüşmeler yoluyla halledilmesini istediklerini, kendileri adına Amr b. el-Âs'ı seçtiklerini söylemiş, tahkim taraftarları da Irak tarafı için bu göreve Ebû Mûsâ'yı uygun gördüklerini ifade etmişlerdir. Hz. Ali ise, tahkimi kabul etmekle kendisine âşî olduklarını, hiç olmazsa bu hususta itaat etmelerini istemiş, Ebû Mûsâ'yı görevlendirmeyi düşünmediğini, onun yerine İbn Abbas'ı ya da Eşter en-Nehaî'yi tercih ettiğini söylediye de, tahkimciler Ebû Mûsâ'dan başka hiç kimseye razı olmayacaklarını bildirmişlerdir.¹²⁸ Hz. Ali, idaresi altındaki insanların kendi emir ve görüşlerini dinlememeleri üzerine iyice bunalmış vaziyette ümitsizliğe düşmüştür. Artık hem tahkimin kabulü, hem de kendisini temsil edecek hakemin tayinininde kontrolü kaybetmiş, Irak tarafı kendisini dinlemeyen kişiler tarafından yönetilmeye başlamıştır.

¹²² Tâhâ, Huseyn, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, ? ts., II, 77.

¹²³ Hasan, Hasan İbrahim, *Tarihü Amr b. el-Âs*, Mısır 1996, s. 247.

¹²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 255-256; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 106.

¹²⁵ Minkarî, *Vak'atu Siffin*, s. 489; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 188-189; Taberî, *Tarih*, V, 48-49; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, II, 401; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 121; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, III, 161; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 273-274; Muhammed Hudaî Bey, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, s. 383.

¹²⁶ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 188-189; Taberî, *Tarih*, V, 49; İbn Âsem, *Futâh*, II, 180-183; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, III, 161.

¹²⁷ Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, II, 400.

¹²⁸ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 189; Taberî, *Tarih*, V, 51; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 122; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, III, 161-162; Mes'ûdî, *Mürücû'z-Zeheb*, II, 402; İbnü'l-Esrîr, *el-Kâmil*, III, 161-162; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 277.

Tahkimciler hem Muaviye hem de Hz. Ali'ye aynı mesafede olduğu, yani tarafsız kaldığı gerekçesiyle Ebû Mûsâ'yı hakemliğe getirmişlerdir. Ancak onun, Hz. Ali'ye karşı tarafsız kaldığını söylemek doğru olmaz. Zira halifeyle arasında daha önce meydana gelen bazı hadiseler, onun tarafsızlığına gölge düşürür mahiyettedir. Meselâ Hz. Ali, Cemel savaşına çıkmadan önce Kûfe valisi Ebû Mûsâ'ya haber göndererek ondan, orduya asker sevk etmesini isteyince, vali bu talebi yerine getirmek bir yana, şehir halkına fitneye bulaşmalarını, evlerinde oturmaları tavsiyesinde bulunmuş, dolayısıyla Hz. Ali'nin Kûfe'den beklediği asker yardımını almasına engel olmuştur. Hz. Ali, Kûfeliler'i savaşa katılmaya ikna etmek için sırasıyla Muhammed b. Ebî Bekir, Muhammed b. Cafer, Abdullah b. Abbas, Eşter, oğlu Hasan, nihayet Ammar b. Yasir'i yollamış, ancak gidenlerin tüm gayretlerine rağmen Ebû Mûsâ'nın halka yaptığı çağrılar etkili olmuş ve halife buradan ancak on iki bin kişilik bir asker yardımı alabilmiş¹²⁹, bunun sonucunda halife Ebû Mûsâ'yı valilikten azletmişti.¹³⁰ Çok yakın bir zamanda Hz. Ali ile aralarında böyle tatsız bir olay geçtikten sonra, Ebû Mûsâ'nın ona karşı hislerinden sıyrılarak tarafsız davranması ve onun haklarını savunması ne kadar mümkün olacaktır? Ayrıca Ebû Mûsâ'nın kabilesi olan Eş'ariler'in büyük bir kısmının Sıffin savaşında Muaviye'nin saflarında çarpışmış olmaları da, onun tarafsızlığını gölgeleyen bir başka etkidir.¹³¹ Neticede Hz. Ali, tahkimde, razı olmadığı biri, üstelik yakın dönemde görevinden azlettiği bir valisi tarafından temsil olunmak durumunda kalmıştı ki, bu şartlarda halifenin hukukunu koruyan bir kararın çıkması ihtimali çok düşüktür.

Hz. Ali'nin tüm karşı çıkmalarına rağmen tahkim taraftarları Ebû Mûsâ'nın Irak tarafı temsilcisi olduğunu ilân etmişlerdir.¹³² Hakemlerin görüşmeleri sonucunda Hz. Ali, Irak halkı, Muaviye de Şam halkı adına alınan kararlara uyacaklarını taahhüd ettikleri bir anlaşmayı imzalamışlardır (Safer 37/657).¹³³ Anlaşma esnasında Hz. Ali'nin hukukî konumunu zedeleyen yeni bir durum ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, hazırlanan metne "Mü'minlerin emiri Ali" yazılmasına Şam tarafı itiraz etmiş, Hz. Ali başlangıçta bunda ısrarcı olmuştur. Çünkü böyle bir tasarruf, onun halifeliğinden şüphe duyuluyor intibai verebilirdi. Nitekim Ahnef b. Kays, halifeye bu tabiri metinden kesinlikle silmemesi, aksi durumda bu sıfatın bir daha kendisine dönmesinin mümkün olmayacağı ikazını yapmıştır. Fakat Hz. Ali bu durumda da sözünü geçirememiş, Eş'as'ın aşırı ısrarları karşısında konumunu tartışmalı hale getiren bu isteğe razı olmuş ve sonuçta müminlerin emiri tabiri metinden çıkarılmıştır.¹³⁴

Tahkimname safhası, Amr-Muaviye ittifakının bir zaferi sayılmalıdır. Çünkü onlar, hezimete ramak kala çarpışmaları durdurabildikleri gibi, ordularını yok etmek

¹²⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 62-64; Taberî, *Tarih*, IV, 482-485; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 116-118; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 236-237.

¹³⁰ Taberî, *Tarih*, IV, 499-500.

¹³¹ Taberî, *Tarih*, V, 24; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 154.

¹³² Taberî, *Tarih*, V, 52; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 122; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 162; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 277.

¹³³ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 511; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 114-115; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 189-190; Taberî, *Tarih*, V, 52-54; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zehab*, II, 403; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 122-123; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 162-163; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 277-278; Ömer Ferruh, *Tarihu Sadri'l-İslâm*, s. 112; Aycan, İrfan, *Muaviye b. Ebî Süfyan*, s. 151-152; Hasan İbrahim, *Tarihu Amr b. el-Âs*, s. 249-250.

¹³⁴ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 189; Taberî, *Tarih*, V, 5; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 122; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 162.

üzere olan Irak tarafını ihtilâfa düşürerek onların bütünlüğünü parçalamışlardır. Ayrıca yapılan anlaşma ile Muaviye, halifeye isyan eden bir vali olmaktan çıkarak, devlet tarafından resmen tanınan bir rakip haline gelmiş ve böylece mücadelesini hukukî zemine taşımıştır. Bu nedenle Siffin savaşını başlangıçta Hz. Ali tarafı kazanmış gibi görünse de, masada istediğini alan ve avantajlı duruma geçen taraf Şamlılar olmuşlardır.

Amr b. el-Âs'ın, tahkim çağrısından önce plânladığı Hz. Ali tarafını ihtilâfa düşürme taktiği, sadece Siffin savaşında değil, tahkimnamenin yazılmasından sonra da etkisini sürdürmüş, Siffin'de savaşı bırakıp bırakmama konusunda ihtilafa düşen Iraklılar, bu sefer de tahkimin sonuçları hakkında gruplara ayrılmışlar, bir kısmı yapılan anlaşmayı memnuniyetle karşılarken, azımsanmayacak bir kısmı ise bu anlaşma ile dinden sapmış olduklarını dile getirmeye başlamışlardır.¹³⁵ Hz. Ali de Siffin'den ayrıldıktan sonra, ordusu içinde meydana gelen ihtilâflarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Böylece savaşa giderken sağlanan görece birlik derin parçalanmalara dönmüştür. O kadar ki, on iki bin kişi halifeye isyan ederek Harura'ya çekilmişlerdir. Daha sonra Haricîler adını alacak ayrılıkçı grubun bu ilk temsilcileri, Hz. Ali'nin Irak'ta birliği sağlama teşebbüslerinin önündeki en büyük engeli teşkil etmişlerdir.¹³⁶ Bundan sonra halife, Şamlılar'ı kendi haline bırakıp, ancak dahilî isyanlarla meşgul olmak zorunda kalmıştır.¹³⁷ Muaviye meselesi Hz. Ali için artık iç problem olma boyutunu aşmış, iki devlet arasındaki bir siyasî sorun şeklini almıştır. Özetle, hakemlerin bir araya gelmesi öncesinde Hz. Ali Hâricî isyanlarıyla uğraşırken, Şam tarafında Muaviye mücadelesinde yeni taktik ve strateji hazırlığına başlamıştır.

Tahkimname gereğince hakemler bir yıl sonra Ezruh'ta bir araya gelmişlerdir.¹³⁸ Görüşmelerde Şamlılar'ı temsil eden Amr b. el-Âs'ın asıl stratejisi, Muaviye'nin halifeye isyanında haklı olduğunu ispat, ikinci olarak da Hz. Ali'nin hukukî durumunu şüpheli hale getirmek olmuştur. Bunlardan birincisini sağlamak için Amr, müzakerenin başlangıcında Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü, maktulün kanını dava etmenin onun yakınlarının dolayısıyla Muaviye'nin hakkı olduğunu Ebû Mûsâ'ya kabul ettirmiş, ikinci olarak, Hz. Ali'nin halifeliğini şüpheli hale getirmek amacıyla, onu şehit halifenin katillerinden biri, en azından katilleri ordusunda barındıran kişi olarak takdim etmek ve suçlu duruma düşürmek istemiştir. Görüşmeler neticesinde Amr ilk hedefine ulaşarak Ebû Mûsâ'yı, halifeliğini şaibeli gösterdiği Hz. Ali'nin azledilmesine ikna etmiştir. Ebû Mûsâ, Hz. Ali'nin haklarını savunmaktan ziyade, ümmetin tekrar harbe dönmemesini hedef edindiği için, halifenin azledilme düşüncesine pek itiraz etmemiştir.¹³⁹ Hakemler, Hz. Ali'yi azlettikten sonra boşalan halifelik makamına kimi getireceklerine karar veremeyince, Hz. Ali ve Muaviye'yi halifelikten uzaklaştırdıklarına ve ümmetin yeni idarecilerini şûrâ ile seçmesine karar verdiklerini ilân etmeye karar vermişlerdir. Bu sonuç tabii olarak Hz. Ali'nin halifelik-

¹³⁵ Tâhâ, Huseyn, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, II, 86.

¹³⁶ Bağdadî, Abdülkahir b. Tahir b. Süleyman, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Kahire ts., s. 72-94; Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, s. 39; Demircan, Adnan, *Haricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s. 102-105; *Cabirî, İslâm'da Siyasal Akıl*, s. 326.

¹³⁷ Taberî *Tarih*, V, 57, 63; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, II, 405-406; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 124; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 165-166; İbn Kesir, *el-Bidâye*, VII, 279; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, s. 195.

¹³⁸ Minkarî, *Vak'atu Siffin*, s. 549, 551; Taberî, *Tarih*, V, 58, 67.

¹³⁹ Hasan, Hasan İbrahim, *Tarihu Amr b. el-Âs*, s. 255-257, 260.

ten indirilmesi anlamına gelmektedir.

Tarihçilerin hemen tamamı her iki hakemin de, temsil ettikleri şahısların hilâfetten uzak tutulması ve yeni halifenin ümmetin oluşturacağı şûrâ tarafından seçilmesi kararına vardıkları hususunda hemfikirdirler. Ancak onlar, kararın açıklanması sürecinde ve sonrasında gelişen olaylar konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bununla birlikte rivayetlerin çoğunda Ebû Mûsâ'nın, her iki adayın da halifelik makamından uzaklaştırıldıklarını duyurmasından sonra Amr'ın ayağa kalkarak, kendisinin de muhatabına katıldığını, ardından da Muaviye'nin halifeliğini ilân ettiğini bildirilmektedir.¹⁴⁰

Hakem olayı, Siffin savaşı neticesindeki tahkimnamenin kabulünde olduğu gibi yine Muaviye'nin istediği gibi sonuçlanmıştır. Bu savaşta hezimete uğramak üzere olan Şamlılar, tahkim ile Iraklılar'la eşit hale gelmişler, Muaviye'nin Hz. Ali'ye karşı savunduğu Hz. Osman'ın kanı meselesi resmîyet kazanmış, savaştan önce âsî bir vali konumunda görülen Muaviye, tahkim sebebiyle Hz. Ali'ye denk kabul edilmiştir. Hakem olayı ise Hz. Ali'nin hilâfeti kaybetme, Muaviye'nin de onun yerini alma hareketinin son perdesi olmuştur. Amr b. el-Âs'ın tek taraflı kararı neticesinde Şamlılar dönüş yolunda Muaviye'yi halife olarak selamlamışlardır.¹⁴¹ Hakemlerin kendisine haksızlık yaptığını düşünen Hz. Ali, yeniden asker toplayıp Şam'a yürümeye karar verdi ise de, bu defa Haricîler onun Şam seferine çıkmasına engel olmuşlardır. Halife vefatına kadar iç karışıklıklarla meşgul olması sebebiyle Muaviye üzerine tekrar yürümeye fırsat bulamamıştır. Hz. Ali'nin yeni hedefi Haricîler'i itaat altına alma şeklinde küçülürken, Muaviye ise Şam'dan sonra Mısır'ı itaat altına almak ve halifeliğe uzanmak şeklinde büyük hedeflerin plânlarını yapmaya başlamıştır. Bu durumu Cevdet Paşa'nın şu sözleri açıkça ortaya koyar mahiyettedir: "Muhakkak ki, ondan sonra Hz. Ali'nin hükümeti zaaf ve tenezzüle, Muaviye'nin kuvveti tezayüd ve terakkiye yüz tuttu".¹⁴²

Bu hadiseden sonra artık hücum sırası Muaviye'ye savunma sırası Hz. Ali'ye geçmiştir. Nitekim kısa süre sonra Muaviye, Mısır'ı ele geçirerek Hz. Ali'nin ülkenin batısındaki en büyük merkezini kontrol altına almış, buna karşılık halife ise tehdit altındaki bu eyalete küçük bir askeri birliği dahi zamanında ulaştıramamıştır.¹⁴³ Bu hadise Hz. Ali'nin siyaseten tükenişinin ilânından başka bir şey değildir. Zaten hemen sonra Hâricîler'in, hadiselerin sorumluları olarak kabul ettikleri Hz. Ali, Muaviye ve Amr b. el-Âs'a karşı aynı anda gerçekleştirdikleri organize suikastlar sadece Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle sona ermiştir.¹⁴⁴

SONUÇ

Hz. Ali, Risâlet dönemindeki askerî, idârî ve kazâî faaliyetlerin hemen hepsinde aktif görev almıştır. Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra gerçekleşen halife seçimi

¹⁴⁰ Bu konuda farklı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Apak, Adem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, s. 168-187.

¹⁴¹ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, II, 412.

¹⁴² Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, (nşr. Mümin Çevik) I-IV, İstanbul 1969, II, 323.

¹⁴³ Ya'kûbî, *Tarih*, II, 193-194; Taberî, *Tarih*, V, 96-109; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 178-181.

¹⁴⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I, 138; Taberî, *Tarih*, V, 143; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zeheb*, II, 426; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 176; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 194; İbn Kesrî, *el-Bidâye*, VII, 331; Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 196.

görüşmelerine katılamamış, geç de olsa ilk halife Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Bununla birlikte yönetime karşı harekete geçmesi taleplerine kesinlikle itibar etmemiştir. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri döneminde sadece halife danışmanlığı görevinde bulunmuştur. Hz. Ömer'in vefatından önce oluşturulan Şûrâ'da halife adaylarından biri olarak gösterilmiş, ancak Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle iktidar mevkiinden yine uzak kalmıştır. Hz. Osman'ın halifeliğe gelmesinden itibaren Ümeyye ailesi merkezli bir yönetim sergilemesi, tarihten gelen Emevî-Hâşimî rekabetini yeniden canlandırmış, bu şartlarda Hâşimîler'in reisi sıfatıyla muhalefet lideri olarak görülmeye başlanmıştır. Bununla birlikte Hz. Ali, bir muhalefet lideri olmak yerine halifeye yardımcı olmuş ve problemlerin çözümünde aktif görev almış, ancak hadiselerin menfî yönde gelişmesine ve halifenin öldürülmesine engel olamamıştır.

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra çok olumsuz şartlarda halifelik görevini üstlenen Hz. Ali umumî biat alamaması sebebiyle meşruiyet krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Bilhassa ashâb önderlerinden bazılarının biatten imtina etmeleri onun durumunu daha da zorlaştırmıştır. Üstelik gerek Muaviye, gerekse Cemal ashâbı kendisine karşı siyasî mücadele başlatmışlardır. Halife önce Cemal ashâbını etkisiz hale getirmeye çalışmış, daha sonra da Şamlılar üzerine yürümüştür.

Hz. Ali'ye karşı siyasî mücadele başlatan Muaviye, politikasını maktul halifenin kanı üzerine dayandırarak davasına hukukî bir görünüm kazandırmış, daha sonra merkeze Kureyş'i almak suretiyle bir taraftan Kelb (Kahtân), diğer taraftan da Kays (Adnân) Arap soyunun desteğini sağlayarak hareketinin tabanını genişletmiştir. Bu şartlarda gerçekleşen siyasî mücadele, Hz. Ali hep kaybeden taraf olmuş, olaylar, zamanın şartlarına göre hareket eden Muaviye b. Ebî Süfyan'ın istediği gibi gerçekleşmiş ve hilafetin saltanata dönüşmesi süreci başlamıştır.